

Cilt: 4, Sayı: 8, Temmuz 2016 / Volume: 4, Issue: 8, July 2016

YERLEŞİM TİPLERİ İŞİĞİNDA ANADOLU'DA FRİG KÜLTÜR VARLIĞI*

Phrygian Cultural Property in Anatolia in Light of Settlement Types

Emre ERDAN**

ÖZ

Frigler İÖ 1200 göçlerinin ardından Anadolu'da önemli bir güç haline gelmiş toplumlar arasındadır. Genellikle Balkan kökenli olarak kabul edilmesine karşın Anadolu'nun öncül ve çağdaşı Demir Çağ topluluklarıyla hayli özdeş sosyo-kültürel yapıya sahip olan Friglere dair bilgilerimizin önemli bir bölümü kendilerine başkent olarak seçtiklerine inanılan Yassihöyük/Gordion kazılarında elde edilmektedir. Yassihöyük/Gordion'da yürütülen son çalışmalar, yardımcı bilim dallarının da desteğiyle Anadolu'nun Demir Çağ kültürlerinin kronolojik değerlendirilmeleri açısından oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. Burada, "Tahrip Tabakası" olarak tanımlanan ve önceleri Kimmer istilasıyla bir tutulan tabakanın İÖ 7. yy. başlarından, İÖ 9. yy. sonlarına çekilmiş olması, Friglerin köklü Anadolu kültürlerinden taşıdıkları izleri nasıl edindikleri noktasında bizlere ışık tutmuştur. Yeni kronolojik düzenin sunduğu sonuçlara göre Frigler İÖ 10. yy. içlerinde kentleşme sürecini hızlandırmış, Anadolu'nun dominant kültürlerinden biri haline gelmiştir. Yazılı kaynakların da doğruladığı bu bölgesel güç olma durumu Frig kültür sınırının yeniden sorgulanmasına sebep olmuştur. Çalışmamız geniş bir literatür taraması sonucu elde edilen bilgilerin veri programları aracılığıyla bir arada değerlendirilmesi sonucu oluşturulmuştur. Çapraz karşılaştırma gibi yöntemler sayesinde ele alınan veriler, Friglerin geniş bir coğrafyaya kültürünü ihraç ettiğini ortaya koymakla birlikte yerleşim tiplerinin iklimsel ve siyasal gelişmelere bağlı olarak değişkenlik gösterebildiği gibi sonuçları da beraberinde getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Frigler, Anadolu, Yerleşim Tipi, Kültürel Yayılım.

* Bu çalışma Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilmiş ve Adnan Menderes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri tarafından FEF 14005 koduyla desteklenmiş olan "Demir Çağ ve Sonrası Batı Anadolu'da Frig Kültür Etkileri" başlıklı doktora tezinin yeniden düzenlenmiş bir bölümünü içermektedir. Tezin danışmanlığını üstlenen ve yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Serap Yaylalı'ya teşekkür ederim.

** Araş. Gör. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, erdanemre@gmail.com

ABSTRACT

Phrygians were among the civilizations that emerged as a new power as a result of the mass migration movements which were escalated at the end of the 1200's BC. Although usually they are considered as Balkan origin, Phrygians have quite similar socio-cultural structures with Anatolian premise and contemporary Iron Age communities. An important part of our knowledge about the Phrygians obtained from the excavations carried out in their capital Yassihöyük / Gordion. Recent archaeological studies which were conducted in Phrygian capital Gordion, together with the contributions of auxiliary disciplines, provided new results that greatly changed the Central Anatolian Iron Age chronology. By this token, date of the Gordion Destruction Layer which was thought to be related with Cimmerian invasions so far was revised from 7th century BC to the end of the ca. 9th century BC. These results provides us a great knowledge about how Phrygians influenced by Anatolian deep-rooted cultures. According to the results, presented by the new chronological order, Phrygians seem to accelerated their urbanization process interior in the 10th century BC and they became one of Anatolia's dominant culture. Written sources also confirmed that the Phrygians became a regional power in this period and it gave reason to question again the Phrygian cultural boundaries. This study has created together with extensive literature study and SPSS data evaluation program which we had our information obtained. Methods such as cross-comparison gives us information about the Phrygians, who have exported their culture to much wider geography than expected. Phrygian settlement types vary depending on the climatic and political developments.

Keywords: Phrygians, Anatolia, Settlement Type, Cultural Spread.

1. Giriş

Frigler, İÖ 1200 göçlerinin ardından Anadolu'ya Boğazlar üzerinden giriş yaptığı düşünülen bir toplumdur. Balkanlar'dan geldiklerine inanılan Friglerin Anadolu ile ilk temasları bilim dünyasında *buckelkeramik* ya da *coarse ware* olarak tanımlanan kaba, el yapımı seramikler yardımıyla, Troia (Hüryılmaz, 1990: 151 vd; Ebeling-Meissner, 1993: 84; Wittke, 2006: 14; László, 2012: 50) ve Gordion (Polat, 2002: 212) gibi önemli merkezler aracılığı ile takip edilmektedir. Erken Demir Çağı'nın bu kaba, el yapımı seramikleri öncü Balkan kavimlerinin Anadolu'ya girişi ile ilişkilendirilmekte, bu halkların yerleşik hayata geçmelerinin ardından Frig krallığını kurduklarına inanılmaktadır (Becks-Thum, 2001: 419). Antik Yunan kaynakları, yukarıda değindiğimiz ve bize göre ön yargılı bir yaklaşımın ürünü olan bu kimlik ve ilişkilendirme sorununun temel dayanaklarından biridir. Öyle ki anılan kaynaklara göre Balkanlar'dan "Bryg" adıyla gelen Frigler, adlarını Anadolu'ya giriş yaptıktan sonra Frig olarak değiştirmişlerdir. Buna karşın kültürün kökenine dair soru ve sorunlar güncelliğini korumaktadır. Asur yazılı kaynaklarında[†] Muşki'li Mita olarak adlandırılan kavim ve kralı, Frigler ve ünlü kralı Midas ile bir tutulmakta, bu görüş, konu üzerine çalışmaları bulunan saygın bilim insanları

[†] II. Sargon dönemiyle birlikte (İÖ 722-705) Asur yazılı kaynaklarında ilk kez Muşki kralı olarak Mita'nın ismi geçmektedir.

tarafından da kabul edilmektedir (Körte-Körte, 1904: 17-18; Akurgal, 1955: 113; Mellink, 1965: 318; Young, 1981: 271; Muscarella, 1998: 149; Leick, 1999: 107; Yakar, 2007: 66). Bu noktada Hitit İmparatorluk Dönemi hükümdarlarından I. Arnuwanda yıllarına tarihlenen (yak. İÖ 1400-1350) yazıtlarda Fırat Nehri kuzeyinde yer aldığı düşünülen Pahuwa Ülkesi vasal kralı için de “Mita” ifadesinin kullanılmış olduğunu hatırlatmak gerekir. İÖ 14. yy’dan, İÖ 8. yy. sonlarına değin kullanım gören bu ifade, bize göre Friglerin gizli kalmış köken/kimliklerinin ortaya konması açısından oldukça önemlidir.

Gerek Asur, gerekse antik çağ kaynaklarında Anadolu’nun İÖ 12. yy. sonrasına dair görünümü ile ilgili bilgiler sınırlı ve karışık gözükse de batılı kaynaklarda Frigler ve kral Midas’dan, Asur yazılı kaynaklarında ise sadece Muşkiler ve kralları Mita’dan bahsediliyor olması ilkin Winckler tarafından dile getirilen ve sonraki yıllarda yaygın kabul gören iki halk ve kralın aynı topluluk olduğu düşüncesini destekler niteliktedir (Winckler 1901, 136; Körte-Körte 1904, 17-18; AKURGAL 1955, 113; Mellink 1965, 318; Barnett 1975; Muscarella 1998: 149 vd.). Bazı araştırmacılar, Frig-Muşki karışıklığını Germenlerin Fransızlarca “Allemand”, Ruslar tarafından ise “Nemets” olarak anılmasına benzetmekte, ancak Frigya’nın seramiklerde görülen farklılıklar sebebiyle doğu ve batı olarak ayrı değerlendirilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır (Sagona- Zimansky 2009: 353). Bolaris, modern Gürcistan’da yer alan ve dağlık Meskheti bölgesinde yaşamış olan Meshki’leri antik dönem yazarları aracılığı Moschoi’lere dayandırmakta ve bu halkın daha sonra Anadolu’ya giriş yaptığını değinmektedir ve Bolaris’e göre bu halk Asur yazılı kaynaklarında adı geçen Muşkiler’den başkası olmamalıdır. (Bolaris 2010, 2)

Frigler ve Muşkiler olasılıkla batılı komşuları tarafından Frigler, doğulu komşuları tarafından Muşkiler olarak tanınmakta ve bünyesinde sanatsal açıdan yöresel farklılaşmaları açıklayabilecek çeşitli etnik grupları barındırmaktadır (Özkaya 1995, 13).Yukarıda değindiğimiz üzere Friglerin Anadolu’ya ne zaman ve hangi yollar ile geldikleri tartışma konusudur. Ancak Frigler, en azından İÖ 10. yy. sonunda Gordion başkent olmak üzere (Henry 2003, 185), Ankara ve Eskişehir merkezli büyük bir krallık haline gelmiş olmalıdırlar. Friglerin güçlü bir krallık haline gelmesinden sonra uygarlığın ulaştığı sınırlar çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır. Anadolu Demir Çağı araştırmaları açısından büyük önem taşıyan bu konunun belli başlı tartışma konuları bulunmaktadır. Kızılırmak kavsi ve doğusu ne kadar Frigli’di? En önemli tartışmalardan birini oluşturan bu sorunun güncel cevapları çeşitli olmakla beraber, genel olarak bölgede görülen Frig malzemesi, “Doğu Frig Seramiği” (Özkaya 1995), “Orta Anadolu Demir Çağı Boyalı Seramikleri” (Sivas-Sivas 2008: 22) ve “Tabal Boyalıları” (Summers 2014: 45) gibi kavramlarla açıklanmak istenmiştir. Frig kültürünün özellikle İÖ 9-7. yy’lar arasında bölgenin dominant değeri olduğu gerek materyal, gerekse dini öğeler aracılığı ile doğrulanabilmektedir. Kerkenes’de Frig dilinin kullanıldığının öğrenilmesi, Niğde Kaynarca tümülüslerinde görülen Frig etkileri, İvriz Kabartması’nda Tabal Kralı’nın kendisini “Frigli” unsurlarla bir arada göstermeye çalışması aslında bizleri tek bir cevaba yönlendirmektedir. Kızılırmak batısı, Kütahya’ya kadar uzanan bölge, Ankara ve Eskişehir merkezli olarak doğrudan Frig çekirdek coğrafyası ile

Yerleşim Tipleri Işığında Anadolu'da Frig Kültür Varlığı / Emre Erdan

ilişkiliyken, doğuda kalan bölgenin –en azından belli bir süre- etnik bileşenler bakımından olmasa dahi *Frigleşmiş* bir kültürle yoğrulduğu rahatlıkla görülebilmektedir.

Yassihöyük/Gordion'da yürütülen çalışmalarda Erken Tunç Çağ ve Orta Çağ dahil olmak üzere toplam 11 tabaka belirlenmiştir. Bunlardan 6A tabakasında görülen yoğun tahribat Kimmerler'in baskını ile ilişkilendirilmektedir (Voigt 2007: 71). Erken Frig tabakası olarak da adlandırılan 6A tabakasının tarihlendirilmesi, son yıllarda ortaya çıkarılan sonuçlar ile daha da karışarak yeni soruları beraberinde getirmiştir. 1959 yılında ortaya çıkarılan ve "Tahrip Tabakası" olarak adlandırılan bu tabakada bulunan teras yapısı ile 3 ve 4 no'lu megaronlar, yıkımdan en çok etkilenen alanlar olmuştur (Young 1975, 40-41; DeVries 1980: 36). Diğer yapılara oranla daha az hasar gören 2. megarondan alınan 256 ağaç örneği dendrokronolojik olarak incelenmiş ve ağaçların İÖ 861 yılında kesildiği anlaşılmıştır (Voigt 2005, 30). Gordion kazı ekibi geçmiş yılların sonuçları ve çevre yerleşimlerden elde edilen verileri son dendrokronolojik sonuçlarla bir arada değerlendirerek *YHSS (Yassihöyük Stratigraphic Sequence)* 6A evresindeki tahribatın İÖ 700 yıllarından ziyade İÖ 800 yıllarına tarihlendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir (Voigt 2005: 28 vd.). Ayrıca kentin en büyük yerleşmesinin *YHSS* 6 değil *YHSS* 5 olduğu, *YHSS* 6'da görülen tahribatın izlerinin çok kısa sürede giderildiği ve krali yönetimde bir boşluk doğmadığı dile getirilmiştir (Voigt 2005: 31).

Kültürüne dair bilgilerimiz, Friglerin kendilerine başkent olarak seçtikleri düşünülen Gordion/Yassihöyük'ün sunduğu bilimsel bulgular sayesinde her yıl daha da artmaktadır. Burada gerçekleştirilen ve yukarıda değerlendirdiğimiz tarihlendirme çalışmaları, Friglerin sanılandan çok daha önce kentleşme sürecini tamamladıklarını, Anadolu'nun çağdaş çevre kültürleri arasından sivrilerek dominant bir güç haline geldiklerini göstermektedir[‡]. Gordion'da önceleri Kimmer istilası ile ilişkilendirilen Tahrip Tabakası'nın yeni tarihinin yaklaşık olarak bir yüzyıl geriye, İÖ 800'lere çekilmiş olması Anadolu arkeolojisi, özellikle de Demir Çağı kronolojik çalışmaları açısından yeni soruları da beraberinde getirmiştir. Sözde "Karanlık Çağ" teorisi başta olmak üzere, pek çok dogmayı tamamen ortadan kaldıran yeni kronolojik sonuçlar, Friglerin önceden savlandığı üzere (Akurgal, 2000: 113) Yunan Kültürü'nden beslenen bir uygarlık değil, aksine Anadolu'nun öncül ve çağdaş kültürleri ile sıkı etkileşimleri olan ve bu kaynaktan beslenen bir halk olduğu düşüncesini öne çıkarmıştır.

[‡] Asur yazılı kaynaklarına göre Muşkili Mita Anadolu'nun çağdaş çevre kültürleri arasında ortak tehditlere karşı birleştirici bir güce sahiptir. Mita Asur'a karşı bağımsızlık savaşı veren Tabal Ülkesi beyleriyle ilişkiler kurarak Anadolu üzerindeki Asur baskılarına karşı direnişe geçmiştir. Kargamış kralı Pisiris ile yaptığı antlaşma onu artık yalnızca Anadolu'nun değil tüm Yakındoğu'nun önemli liderlerinden biri yapmakla kalmamış, aynı zamanda Asur'un büyük tepkisine yol açmıştır (Sevin, 2003: 241). İÖ. 713 yılında bölgedeki Asur gücünü kırmak üzere Tabal ve Urartu ile işbirliği yapan Mita ile ilgili bilgileri, İÖ. 711 yılında II. Sargon'un bu direnişe karşı gerçekleştirdiği seferini anlatan yazılı belge takip etmektedir (Kurt, 2010: 74).

Frigler alfabesini Fenike'den, başlıca inanç ögesi durumunda bulunan tanrıçasını Geç Hitit coğrafyası ve özellikle Kargamış'dan, maden eser üretimini doğulu komşuları Tabal ve Urartu'dan öğrenerek geliştiren, plastik sanat ürünlerini yine Geç Hitit biçimleri ile şekillendiren bir toplum olarak dikkat çeker. Saydığımız bu kültürel öğelere ilaveten seramik sanatı, özellikle de boyalı örnekleri, Anadolu ve Mezopotamya'nın köklü kültürlerinin izlerini yansıtır. Friglerin kaya anıtları ve mezarları itibarıyla yine çağdaşı Urartu'dan da izler taşıdığı bilinmektedir. Gerek yazılı kaynaklar, gerekse arkeolojik verilerin doğruladığı bu güçlü etkileşim süreci ile birlikte Frigler, "Anadolulu" bir kimlik kazanmakla kalmamış, uzun yıllar boyunca Anadolu'ya dışarıdan gelen pek çok kavme Anadolu'nun köklü kültürel birikimi aktaran ana damarlardan biri olagelmıştır.

Frigler kimdi, köken ve mirasları nelerdi gibi sorulara yanıt bulmak, bu çalışmanın temel amacı olmasa da kültürün yayılım alanını incelememiz açısından oldukça önemli ve tamamlayıcı niteliktedir. Yukarıda değindiğimiz üzere Demir Çağı Anadolu'sunun başlıca önemli uygarlığı olan Frigler ve onlara ait olan materyal kültür öğelerinin ulaştığı yerlere ilişkin sorular, kültürün yayılım alanı ve daha genel kapsamda yaşam dokusunun anlaşılması açısından son derece önemlidir.

2. Frig Coğrafyası

Frig coğrafyası üç ana bölümde incelenebilmektedir. Bunlar Doğu, Merkez ve Batı Frigya şeklindedir. Yukarıda değindiğimiz sebeplerle, Kızılırmak kavsi ve doğusunda kalan bölge çalışmamız içerisinde "Doğu Frigya" kapsamında ele alınmıştır. Doğu Frigya olarak adlandırılan bölge, yaklaşık olarak tüm Kızılırmak kavsini kapsayan araziye tanımlanmaktadır. Coğrafi çalışmalarda Orta Kızılırmak Bölümü ve Yukarı Kızılırmak Bölümü olarak değerlendirilen alanlar ile Çorum'dan Samsun'a kadar uzanan Yeşilirmak Havzası, Doğu Frigya olarak değerlendirilmektedir. Doğu Frigya sınırları içerisinde yer alan ve günümüzde Orta Kızılırmak Bölümü olarak tanımlanan bölge, doğudan batıya, Çorum, Yozgat, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Kırıkkale illerini içine almaktadır (Atalay-Mortan 1995: 593).

Kızılırmak Nehri, Doğu Frigya ile Merkez Frigya arasındaki sınırı oluşturmaktadır. İS 1. yy'da "*Phrygia Magna*" (*Büyük Frigya*) olarak adlandırılan Merkez Frigya, Sakarya ve Kızılırmak nehirleri arasında kalan ve başkent Gordion'u da içine alan büyük bir alanı temsil etmektedir. Bölgedeki başlıca Frig merkezleri başkent Gordion, Ankara, Hacıtugrul ve Gavurkale'dir. Merkez Frigya, Doğu'da Elmadağ (1761 m) ve İdris Dağları (1990 m) ile Doğu Frigya'dan, Sündiken Dağları (1770 m) ve Sivrihisar Dağları (1819 m) ile Batı Frigya'dan ayrılmaktadır (Sevin 2001, 196 vd.). Günümüz İç Anadolu Bölgesi bölümleri temel alınırsa Merkez Frigya, Yukarı Sakarya Bölümü'nün Sivrihisar Dağları'ndan doğuda kalan kısım ile tüm Haymana Platosu'nu ve Konya Bölümü'nün kuzey kesimlerini kapsamakta, doğudaki sınırı Kızılırmak Nehri oluşturmaktadır. Bölge, sıradağlar ve iç kısımlarına doğru değişik boyutlu ovalarla bölünmektedir (Schachner 2012: 26). Yüksek dağlarla çevrili olan bu bölge binlerce yıl boyunca olduğu gibi Frigler tarafından da korunaklı, ticari faaliyetler için uygun ve kontrol altında tutulması kolay bir arazi olarak görülmüş olmalıdır ki bu doğrultuda başkent olarak kendilerine Gordion'u

seçmişlerdir. Başkent olarak Gordion'un seçilmesi hiç şüphesiz yalnızca bölgenin korunaklı topografik yapısı ile ilişkili değildir. Coğrafi özelliklerin sunduğu verimli arazi yapısı da Friglerin bu bölgeye niçin yerleştikleri sorusunun cevapları arasında sayılabilmektedir. İhtiyaçları oranında tarım ve hayvancılıkla uğraşabilmelerini sağlayacak coğrafi koşulların var olması da Friglerin bu bölgeye yerleşme sebeplerinden biri olmalıdır. Bölgenin Tunç Çağları'ndan bu yana bilinen arkeo-botanik geçmişinde arpa ve buğday önemli bir yer kaplamaktadır (Yakar 2007: 239; Atalay-Mortan 1995: 565). Hitit Dönemi'ne ait bir metinden, tahıl ürünlerinin bu bölgenin sosyal yaşamında önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir[§]. Zamansal süreçte bunun değişmediği, günümüzde de arpa ve buğdayın bölgenin en önemli tarım ürünleri arasında sayılmasından anlaşılmaktadır (Gürsan Salzman 2005: 176).

Günümüzde İç Anadolu'nun %13'ünü kapsayan ormanlar Ardıç, Meşe ve Çam ağaçlarından oluşmakta olup geri kalanı antropojen steplerdir (İzbrak 1984: 258). Tunç ve Demir çağlarında ise ormanlık alanın bölgenin %70'lik bir kesimini kapsadığı belirtilmektedir (Yakar 2007: 196). Friglerin bölgede etkin bir güç olarak görüldüğü Demir Çağı'nda orman ve bitki örtüsünün de daha çeşitli olduğu, konuyla ilgili arkeolojik buluntulardan anlaşılmaktadır. Başkent Gordion'da yer alan ve MM Tümülüsü olarak adlandırılan mezar odasında kullanılan ahşap malzeme üzerine gerçekleştirilen çalışmalar bunu doğrular niteliktedir. 21 odun örneği üzerinde yapılan incelemeler, mezar odasının tavan, taban ve dış kısmında Porsuk, Toros Sediri, Sarıçam ve Ardıç gibi farklı tür ağaçların kullanıldığını göstermektedir (Uslu 1970: 120-121).

Bir diğer bölge olan Batı Frigya, Eskişehir, Afyonkarahisar, Isparta, Bilecik, Kütahya ve Balıkesir'in kuzey kesimini içine almaktadır. Anıtların yer aldığı geniş bir alanı kaplayan Batı Frigya'nın kültürel açıdan çekirdeğini *Dağlık Frigya*, *Küçük Frigya* ya da *Frig Vadisi* olarak isimlendirilen yöre oluşturmaktadır (Haspels 1971: 20; Ramsay 1960, 163 vd; Ruge 1941: 781 vd.). Dağlık Frigya'nın yanı sıra antik kaynaklarda Phrygia Epictetus ve Hellespontos Phrygia** olarak adlandırılan yöreler ile Phrygia Paroreia†† olarak tanımlanan yöre de çalışma içerisinde Batı Frigya kapsamında değerlendirilmektedir. Eskişehir ilinin doğu, kuzeydoğu ve güneydoğusunda yer alan Sivrihisar, Beylikova, Mihaliççık ve Günyüzü, Batı Frigya ile Merkez Frigya'nın geçiş bölgesinde bulunmaktadır (Tüfekçi Sivas 2007a: 78).

[§] Tahıl ürünleri Hititler'de büyü metinlerine dahi girmiş, insan ve hayvanların beslenmesinde tahılın önemli rolünden şu sözlerle bahsedilmiştir; "*Tahıl nasıl insanların, öküzlerin, koyunların ve vahşi hayvanların hayatını koruyorsa, aynı şekilde bu tahıl da kral ve kraliçeyi ve bu evi korusun*" Hoffner 1974, 60-61.

** Hellespontos Phrygia'sı Pers Döneminde (İÖ 546-334) Batı Anadolu'da kurulmuş, başkenti Daskyleion olan bir satraplık merkezidir. Strabon, her ne kadar buranın Phrygia Epictetus sınırları ile aynı olduğunu belirtse de, genel kanı Hellespontos Phrygia'sının daha çok Troas, Mysia ve Bithynia topraklarını kapsadığı yönündedir. Ksenophon, Anabasis adlı eserinde Aiolis, Phrygia ve Troas'ı aynı birlik içinde saymakta, bunların her birinin Pharnabazos'un memleketleri olduğunu belirtmektedir. Ksen. Anab. 5.6.24.

†† "Dağ dizisi boyunca uzanan Phrygia" anlamına gelen bu ifade, Strabon tarafından Phrygia Epictetus'un bir kısmı olarak betimlenmiştir. Strabon, Philomelion ve Psidia yakınındaki Antiokheia'yı Paroreios'un kentlerinden saymaktadır. Strab. XII, 8, 577.

Üçüncü zamana tarihlenen volkanik tüflerle kaplı olan Dağlık Frigya arazisi, ilk çalışmaları gerçekleştiren bilim insanlarından C.H.E. Haspels tarafından “*The Highlands of Phrygia*” olarak adlandırılmış, bu ifade dilimize “*Dağlık Frigya*” olarak çevrilerek genel kabul görmüştür (Haspels 1971: 20). Çalışmamız açısından son derece önemli olan Dağlık Frigya yöresi kuzeyde Eskişehir, güneyde Afyonkarahisar, batıda Kütahya ve doğuda Eskişehir ili Seyitgazi ilçesi ile sınırlanmaktadır (Tüfekçi Sivas 1999: 5). Burada yer alan Frig anıtları dağılım alanlarına göre üç ana grupta incelenmekte^{**}, yörede son yıllarda gerçekleştirilen çalışmalar bu grupların sayı ve dağılımında artış sağlanabileceğini göstermektedir (Tüfekçi Sivas 1999: 6). Coğrafya çalışmaları içerisinde İç Batı Anadolu Eşiği olarak da tanımlanan bölge, İç Anadolu Bölgesi’nin kuzeybatı kesimini çevirmekte ve kollar halinde denize dikey olarak uzanan dağların arasından, vadiler aracılığıyla, Ege ve Marmara denizleri kıyılarına doğru açılmaktadır (İzbırak 1984: 18)

Batı Toroslar’ın bir uzantısı olan Sultan Dağları (2520 m) ile biraz daha kuzeyde yer alan Emir Dağı (2241 m) arasında uzanan Dağlık Frigya bölgesi, güneybatıda Pisidia ile sınırı oluşturmaktadır. Arkeoloji ve Coğrafya çalışmalarında “Frig Vadisi” olarak da adlandırılan Dağlık Frigya, yüksek ve dik tuf kayalıklardan oluşan plato veya düz tepeli dağlarla sınırlı, derin vadilerle kaplıdır (Tüfekçi Sivas 1999: 8). Özellikle kuzeybatı-güneydoğu yönlü görülen bu vadiler, dik ve yüksek kayalıklardan oluşmuş plato ve dağlarla çevrelenmektedir. Bu vadiler Eskişehir’de Doğanlı, Yazılıkaya-Midas, Kümbet vadileri, Afyonkarahisar’da Köhnüş ve Karababa vadileri, Kütahya’da Doğuluşah ve Fındık vadileridir (Tüfekçi Sivas 1999: 8 vd). Vadilerin başta savunmaya yönelik iskan tipine olanak sağlayan fiziki özellikleri, zengin ormanlar, bereketli topraklar ve en önemlisi yoğun akarsu varlığı, Frigler için bölgenin önemini arttırmış olmalıdır. Nitekim bölgedeki araştırmalar, Dağlık Frigya sınırları içerisinde yer alan Frig yerleşmeleri ve kaya anıtlarının birbirini takip eden bu vadilerde yoğunlaştıklarını göstermektedir (Tüfekçi Sivas 2007b: 15).

Dağlık Frigya bölgesinde çağlar boyunca kültürlerin oluşmasını sağlayan ana etkenlerden biri akarsular olmuştur. Tatlı ve sıcak su kaynakları açısından son derece zengin olan bölgenin başlıca kaynağı Sakarya Nehri’dir. İsmi Yunan mitolojisindeki nehir tanrısı Sangarius’dan alan Sakarya Nehri, Afyonkarahisar’ın kuzeydoğusunda yer alan Bayat Yaylası’ndan doğmaktadır. Önce doğuya, İç Anadolu Bölgesi’ne doğru akan nehir, daha sonra Kızılırmak’ın tersine bir kıvrımıyla kuzeye yönelmektedir. Polatlı yakınlarında en büyük kollarından Porsuk ve Ankara Çayları ile birleşen Sakarya Nehri, Geyve Boğazı’nı geçerek Karadeniz’e dökülmektedir. (Tüfekçi Sivas 1999: 10).

Bereketli toprakları ve Frig inanç sisteminin en önemli yansıması olan Matar tapınımına yönelik kült uygulamalarına imkan veren coğrafyasıyla Frig kültür

^{**} 1. Grubu Eskişehir’in güneydoğusunda, Türkmen Dağı’nın güneyindeki Midas ve Kümbet vadilerinde bulunan anıtlar oluşturmaktadır. 2. Grup Türkmen Dağı’nın güneyinde yer alan Köhnüş ve Karababa vadilerindeki anıtlardan, 3. Grup ise Türkmen Dağı’nın kuzeyinde bulunan anıtlardan oluşmaktadır. Tüfekçi-Sivas 1999, 5 vd.

tarihi içinde oldukça önemli bir yer tutan bölgede anıtların dışında çok sayıda yerleşim de bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri Midas Kenti, Dorylaion (Eskişehir/Şarhöyük), Kotiaieion/Kotiaion (Kütahya), Akroinos (Afyonkarahisar) ve Pessinus (Eskişehir/Ballıhisar)'dur. Batı Frigya kapsamında değerlendirebileceğimiz Daskyleion kenti ve yakın çevresi, Dağlık Frigya'dan bağımsız bir alanda yer almaktadır. Antik kaynaklar tarafından "Hellespontos Phrygia" sınırları içinde değerlendirilen Daskyleion kuzeybatı Anadolu'da, Bandırma'ya 40 km mesafedeki Ergili Köyü'ne çok yakın olan Manyas Gölü kıyısındaki Hisar-tepe üzerinde yer almaktadır (Bakır 2004: 55 vd). Marmara Denizi'nin güneyinde yer alan bir yerleşim birimi olan Daskyleion'un doğusunda Karacabey, batısında Gönen, kuzeyinde Erdek ve Kapıdağ ile güneyinde Manyas ve Kuşgölü bulunmaktadır. Kuzeyden güneye doğru kısmen dağlık ve engebeli bir araziye sahip olan yörenin en yüksek dağı, doğusunda yer alan 764 m. yüksekliğindeki Karadağ'dır. İlçenin kuzeyinde yer alan Kapıdağ ise, Bandırma ve Erdek körfezleriyle çevrilmiş bir yarımadadır.

3. Frig Yaşam Merkezleri

Arkeoloji bilimi kapsamında son yıllarda artarak devam eden "yerleşim dokusu" ve "yerleşim modeli" konulu çalışmalar, spesifik kültür merkezlerinin yakın çevreleriyle olan ilişkilerini incelerken, çalışmamız içerisinde ele alacağımız "yaşam dokusu" ile Frig kültürünün, buluntular aracılığı ile ulaştığı noktaları göstermesi amaçlanmaktadır. Çalışmamız, literatür taraması ve bu tarama sonrası oluşturduğumuz *Statistical Package for the Social Sciences* (SPSS) verilemelerine dayanmaktadır^{§§}. Çalışma içerisinde değineceğimiz merkezlerin tamamı "Frig Yaşam Merkezi" olarak tanımlanmıştır. Pek çoğu yüzey araştırmaları sonucu tespit edilen merkezlerin tabakalaşmaları bilinmeksizin "Kent Merkezi" olarak tanımlanmasının yanlış olacağı önermesiyle oluşturduğumuz bu ifade sayesinde amacımız, Frig kentlerini değil, Frig kültüründen öğeler barındıran merkezlerin tip ve dönemsel dağılımlarını –var olan veriler ışığında- bir arada değerlendirmektir.

"Frig Yaşam Merkezi" olarak değerlendirdiğimiz merkez sayısı bugünkü bilgilerimiz ışığında 164'tür. 164 merkezin illere göre dağılımı ilginç bazı sonuçlar taşımaktadır. Afyonkarahisar, Eskişehir, Ankara, Kırşehir, Tokat, Samsun ve Aksaray gibi şehirler Frig kültürü ile ilişkilendirilen buluntuların yoğun olarak gözlemlendiği merkezler arasındadır.

Bugüne değin yürütülmüş olan çalışmaları araştırma yöntemlerine göre değerlendirdiğimizde merkezlerin çoğunlukla yüzey araştırmaları aracılığıyla saptandığı görülmektedir (**Grafik 1**). Çalışma içerisinde incelediğimiz 164 Frig yaşam merkezinin 136'sı yüzey araştırmaları sonucunda tespit edilmiştir. Arkeolojik kazısı yapılmış ya da yapılmakta olan Frig yaşam merkezlerinin sayısı ise 28'dir (**Grafik 2**). Modern merkezlere göre yapılan değerlendirmede yoğunluğun Frig

^{§§} Çalışmamız kapsamında Frig buluntusu sunan fakat alan tipi belli olmayan İstanbul-Aya İrini gibi merkezler değerlendirmeye alınmamıştır. Merkezlere dair ayrıntılı kaynakça için bkz: Erdan 2015: 260-293.

çekirdek bölgesi olan Ankara ve “Dağlık Frigya” olarak da anılan Eskişehir, Afyonkarahisar, Kütahya yörelerinde olduğu söylenebilmektedir. Geleneksel Frig çekirdek bölgesinin dışında yer alan Kırşehir ve Aksaray yöresinde belirgin bir kümeleşme görülmektedir. Şaşırtıcı olarak değerlendirebileceğimiz bu sonuç, bölgede gerçekleştirilen kapsamlı yüzey araştırmaları ile ilgili olmalıdır.

3.1. Frig Yaşam Merkezlerinin Alan Tiplerine Göre Dağılımı

Yüzey araştırması yoluyla incelenen yaşam merkezlerinin önemli bir kısmını höyük ve kale tipi yerleşimler oluşturmaktadır (**Grafik 3**). Bu yöntemle bugüne dek 93 höyük, 30 kale, 5 yamaç yerleşimi, 2 dağınık buluntu merkezi, 5 düz yerleşme olmak üzere toplam 136 merkez incelenmiştir. Kazısı gerçekleştirilen ve Frig tabaka buluntusu veren yaşam merkezlerinin sayısı yukarıda değindiğimiz üzere 28’dir. Bu merkezleri alan tiplerine göre incelediğimizde yüzey araştırmalarında olduğu gibi höyüklerin sayıca fazla olduğu görülmektedir. 22 höyük, 1 yamaç yerleşimi, 2 dağınık buluntu yeri ve 3 düz yerleşmede gerçekleştirilen kazılarda Frig kültürüne dair tabaka ve buluntular ele geçmiştir. Alan tipleri bölgelere göre lokal özellikler göstermektedir. İncelenen yerleşimlerin 115’i höyük, 31’i kale, 6’sı yamaç yerleşimi, 4’ü dağınık buluntu yeri, 8’i düz yerleşme şeklindedir. (**Grafik 4**).

Frig yaşam varlığının sayıca en çok tespit edildiği yerleşim tipi höyükler, kale tipi yerleşimlerle beraber Anadolu’da Frig varlığının en çok görüldüğü iki ana yerleşim modelinden birincisini oluşturmaktadır. Verimli tarım arazileri ve su kaynaklarının yakınlarında konumlanan bu tip yerleşimler, Frig yaşam varlığının en yoğun gözlemlendiği modeli oluşturmaktadır. Bugüne değin gerçekleştirilen çalışmalarda toplam 115 höyükte Frig buluntusu saptandığı bildirilmektedir. Höyüklerin modern merkezlere göre dağılımı incelendiğinde (**Grafik 5, Harita 1**) Eskişehir 29 merkezle başta gelmektedir. Eskişehir’i, Kırşehir 19 ve Aksaray 14 höyük ile takip etmektedir. Eskişehir’de Frig buluntusu saptanan höyük tipi yerleşimlerin genellikle belli bölgelerde yoğunluk gösterdiği gözlemlenmektedir. Höyükleşme, Eskişehir kent merkezi ile güneyde yer alan Seyitgazi ve Han ilçelerinde artış gösterir. Yukarıda değindiğimiz üzere höyük tipi yerleşimlerdeki belki de en ilginç sonuç, Kırşehir ve Aksaray verilerinden elde edilmektedir. Kırşehir’de il geneline yakın bir dağılım görülmekteyken, Aksaray’da kümeleşme Merkez ve Ortaköy etrafındadır. Ankara’da da 9 adet Frig buluntusu saptanan höyük yer almaktadır. Yoğunluğun İç Anadolu çevresinde izlenebildiği bu yerleşim tipinin Eskişehir dışında İç Batı Anadolu’da yaygın olmadığı izlenmekte, buna karşın Kuzey-Orta Anadolu bölgesinde, özellikle de Yeşilirmak havzasındaki artış dikkati çekmektedir^{***}. Frig buluntusu saptanan höyüklerin kronolojik devamlılık içerdiği

^{***} Frig yaşam merkezleri arasında yer alan höyük tipi yerleşimler doğudan batıya şunlardır; **Ordu**’da Azmikale, Çamaşluoğlu, Çukurçayır, Naltepesi, Pilav Tepesi, Yazıtarla, **Tokat** İli’nde, Ali Tepesi-Üçgözen, Engüren Höyük, Kayapınar, Maşat Höyük, Sulusaray-Sebastopolis, Tilkitepe, **Samsun**’da Akalan, Garco Tepe, Kale Tepe 1 ve Sarıgazel Höyük, **Amasya**’da Ayvalıpınar II, Oluz Höyük ve Toklutepe, **Yozgat**’da Alişar, Çalapverdi Höyük, Kerkenes Dağ, **Çorum**’da Alacahöyük, Boyalı Höyük, Eskiyyapar, Mahmatlı ve Pazarlı, **Sinop**’ta Nohutluk Mevkii ve Gavur Tepe, **Nevşehir**’de, Aleyli, Yamalı ve Zank, **Kırşehir**’de Avanoğlu, Boz Tepe, Çiğdeli, Çoğun Höyük, Göl Hisar, Güllühöyük, Hüseyinli Höyük,

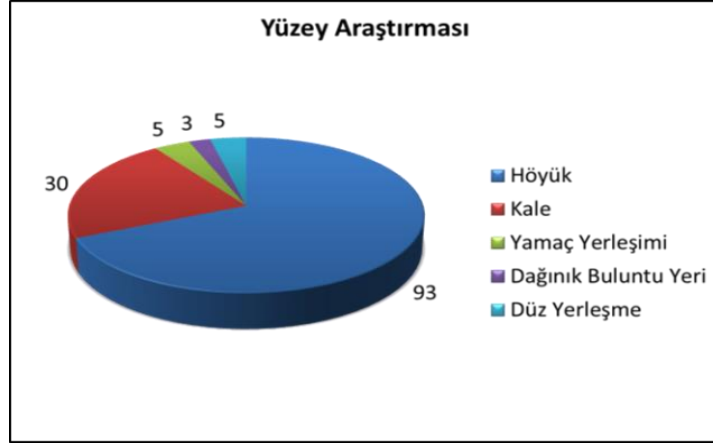
görülmektedir. Yassihöyük/Gordion'un yanı sıra Maşat Höyük, Alishar, Alacahöyük gibi önemli erken yerleşimlerde de Frig yapı katlarının var olduğu bilinmektedir.

Anadolu'nun, özellikle de iç bölgelerin İÖ 2. binyıldan bu yana yaygın yerleşim tiplerinden birisi de kalelerdir. Erken Tunç Çağı'ndan bu yana uygulanmasına karşın gerçek anlamda Hititlerle beraber karşımıza çıkan bu yerleşim tipi güçlü tahkimat sistemleri ile çevrili bir yerleşim modeli olarak dikkati çekmektedir. İÖ 2. binyılın gergin siyasi ortamında toplumların kentlerinin korunmasına büyük önem verdiklerini gösteren bu yerleşim tipi köklü Anadolu'nun kültürünün taşıyıcısı konumundaki Urartu ve Frigler'de de, nitelik ve yapısal değişikliklere karşın kullanılmaya devam etmiştir. Höyük tipi yerleşimlerin yoğunluğuna karşın kale tipi yerleşimler de Frigler tarafından benimsenmiş bir modele işaret etmektedir. Uygarlığın kültürel izlerine rastlanılan kale sayısı bugünkü bilgilerimiz ışığında 30'dur. Bu sayı, yaşam merkezleri arasında sayıca en fazla olan ikinci grubu kale tipi yerleşimlerin oluşturduğunu göstermesi açısından önemlidir. 30 kalenin modern merkezlere göre dağılımı incelendiğinde eskiçağ yazılı kaynaklarınca bilinen Frig yayılımına daha yakın bir model dikkati çekmektedir. Frig yaşam merkezleri kapsamında değerlendirilen kalelerin hemen hepsinin topografik olarak yüksek kesimlere kurulduğu görülmektedir. 30 kale yerleşiminin tamamı yüzey araştırmaları yoluyla incelenmiştir. Başta C. H. E. Haspels olmak üzere (Haspels, 1971), pek çok araştırmacı tarafından kapsamlı olarak incelenen kale tipi yerleşimlere daha çok Eskişehir'de rastlanılmaktadır. 13 Frig kale yerleşimi tespit edilmiş olan Eskişehir, tüm kalelerin 1/3'üne yakınına ev sahipliği yapmaktadır. Ankara ve Afyonkarahisar 5'er kale tipi yerleşimle Eskişehir'i takip etmektedir. Daha sonra sırasıyla 3 yerleşimle Kütahya, 2 yerleşimle Çorum ve 1'er yerleşimle Konya ve Tokat takip etmektedir.^{†††} (**Grafik 6, Harita 2**).

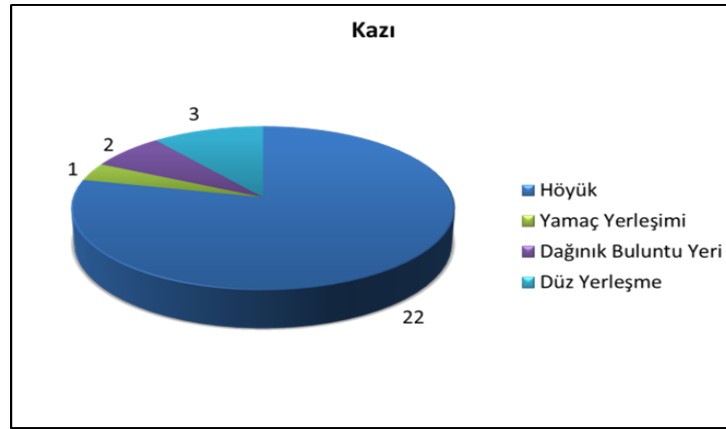

Kalehöyük, Kaman Kalehöyük, Kara Höyük, Kızlar Höyük, Kurancılı Höyük, Küçük kale Höyük, Meryemkası Höyük, Sarı Höyük, Sevdigin Höyük, Sulhanlı Höyük, Öksüz Höyük ve Yazıkınık Höyük, **Kastamonu**'da Delibeyoğlu Sırtı ve Gavrevleri, **Çankırı**'da Salur Höyük ve Salman Höyük, **Kırıkkale**'de Büyükkaletepe, **Aksaray**'da Aflak, Ağzıkarahan, Alayhan, Böğüt, Büyük Bezirci Höyük, Çardak Güney Batı Höyüğü, Çetin Höyük, Çiftevi, Koçhasan, Kötücük, Kültepesi, Sulu, Sungurlu Höyük ve Tosun Höyük, **Konya**'da Alaettin Tepe, **Ankara**'da Boz Höyük, Büyük Höyük, Cavarlı Höyük, Çankırıkapı, Kadı, Samutlu, Türkhöyük, Yassihöyük-Gordion ve Yenidoğan-Hacıtuğrul Höyüğü, **Eskişehir**'de Alpanos, Alyamak, Bakırcıhöyük, Çiftlik Yaması, Derbent, Doğray, Donbaz, Duduhöyük, Hamidiye 1, Hankaraağaç, Hüyücek, Kalehöyük, Karacahöyük, Karahöyük-Midaion, Karapazar, Keçiçayırı, Kırıcı, Kulapa, Kümbet, Porsuk II, Yalınlı, Yaslanbayır, Yassihöyük, Üryan, Zaferhamit, Şarhöyük- Dorylaion, Tekören ve Türkmentokat, **Afyonkarahisar**'da Ablak ve Kırkel, **Kütahya**'da Aizanoi, Gökçeler ve Seyitömer, **Bahkesir**'de Daskyleion.

^{†††} Kale tipi yerleşimlerin doğudan batıya, modern merkezlere göre dağılımı şu şekildedir; **Tokat**'ta Hüseyingazi-Kaletepe, **Çorum**'da Suludere ve Ziraatkayası, **Konya**'da Göçeri Kale, **Ankara**'da Asartepe, Gavurkalesi, Kaletepe, Şeyhali ve Yenikayı, **Eskişehir**'de Adahisar Kalesi, Akpara Kale, Aktepe Kalesi, Beşsaray Asar Kale, Demirkapı Kalesi, Deve Boynu Kalesi, Dübecik Kale, Gökgez Kale, Kocabaş Kale, Kümbet Asar Kale, Pişmiş Kale, Yapıldak Asar Kaya ve Zey Kalesi, **Afyonkarahisar**'da Avdilas Kale, Döğer Asar Kaya, Köhnüş Kalesi, Nallı Kaya Kalesi, Üçlerkayası, **Kütahya**'da Deliktaş, Doğuluşah Asarkaya, Fındık Asar Kaya .

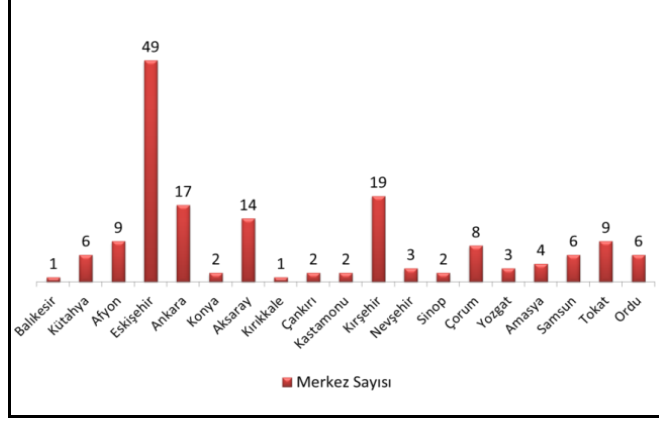

Grafik 1. Yüzey Araştırması Sonucu Saptanan Frig Yaşam Merkezleri'nin Alan Tiplerine Göre Dağılımı.

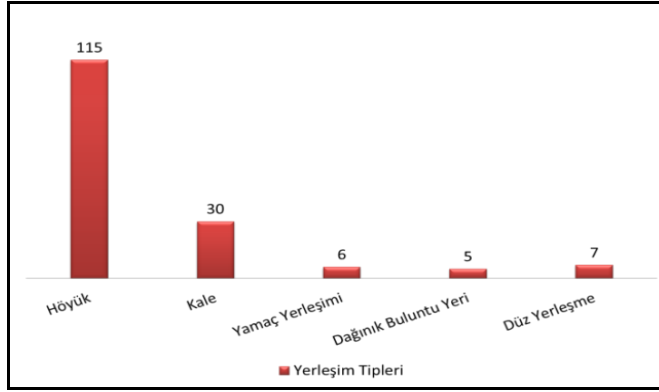

Grafik 2. Kazısı Gerçekleştirilen Frig Yaşam Merkezleri'nin Alan Tiplerine Göre Dağılımı.

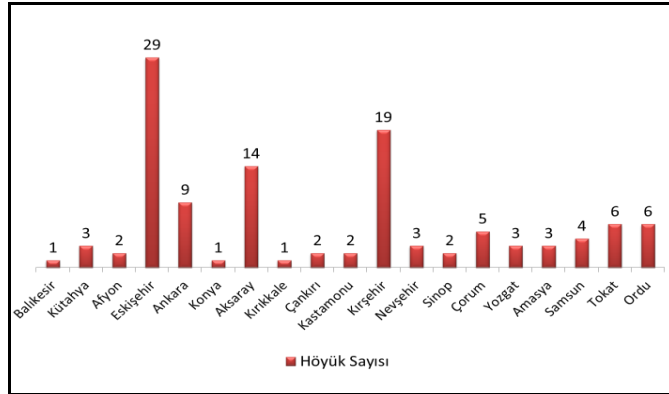
Yerleşim Tipleri Işığında Anadolu'da Frig Kültür Varlığı / Emre Erdan

Grafik 3. Yaşam Merkezlerinin Modern Merkezlere Göre Dağılımı.

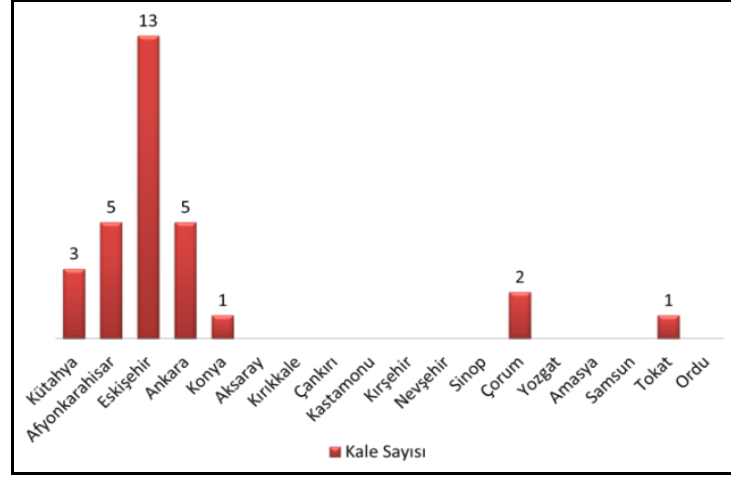

Grafik 4. Yerleşim Tiplerinin Sayısal Dağılımı.

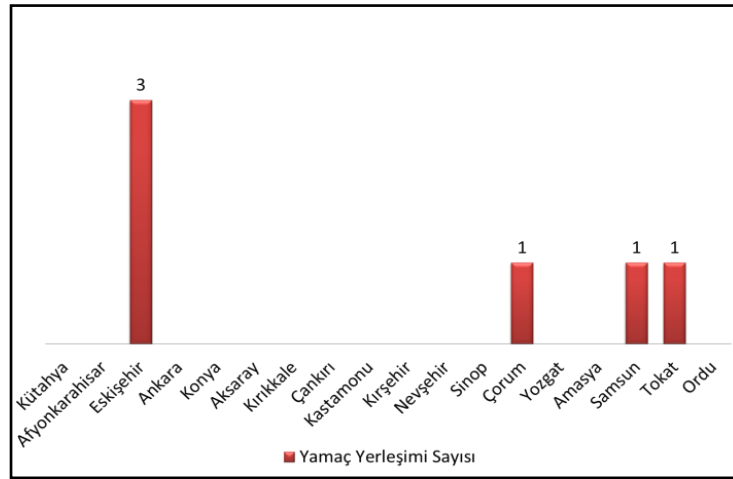

Grafik 5

Yerleşim Tipleri Işığında Anadolu'da Frig Kültür Varlığı / Emre Erdan

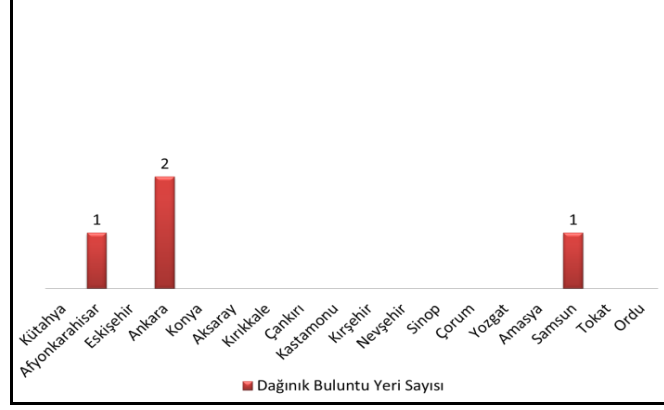

Grafik 6.

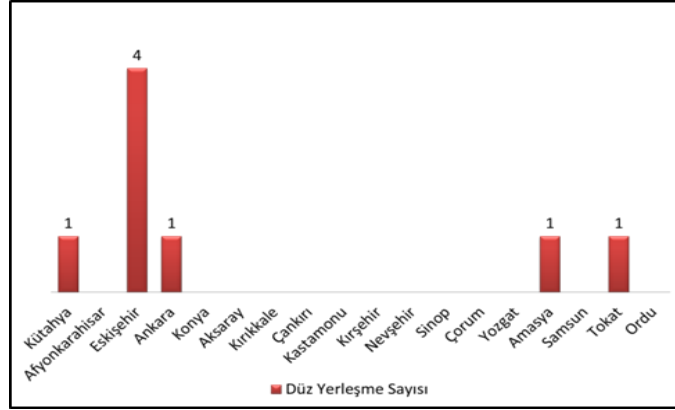

Grafik 7.

Yerleşim Tipleri Işığında Anadolu’da Frig Kültür Varlığı / Emre Erdan

Grafik 8.

Grafik 9.

Kalkolitik Çağ’dan bu yana Anadolu’da kullanılan bir model olan yamaç yerleşimleri, Frig yaşam merkezleri kapsamında incelenen bir diğer yerleşim tipini oluşturmaktadır. Tüm Frig yaşam merkezleri içerisinde yamaç yerleşimlerinin oranı oldukça düşüktür. Toplam 164 yaşam merkezinden sadece 6’sının bu yerleşim tipinde konumlandığı görülmektedir. Frig yaşam merkezlerini bir arada değerlendirdiğimizde yamaç yerleşimlerinin genel toplamın yalnızca %4’ünü oluşturduğu görülmektedir. Yamaç yerleşimlerinin bölgelere göre dağılımını incelediğimizde kendi içerisinde yoğunluğun İç Batı Anadolu ve Yeşilirmak Havzası’nda olduğu görülmektedir. İllere göre dağılım ise kale tipi yerleşimler ile bir ölçüde paralellik göstermekte, yüksek rakımlı noktalarda kurulan yamaç yerleşimlerinin Eskişehir’de yoğunlaştığı görülebilmektedir. 6 yamaç yerleşiminin

3'ü Eskişehir'de, 1'er tanesi ise Çorum, Tokat ve Samsun'da yer almaktadır^{***} (**Grafik 7, Harita 3**).

Dağınık buluntu merkezleri, Frig yaşam merkezleri arasında sayıca en az görülen yerleşim tiplerindedir (**Grafik 8**). Herhangi bir kültür katmanı olmaksızın çoğunlukla tesadüfi olarak bulunan buluntu gruplarının kimliklendirilmesi amacıyla oluşturulan “dağınık buluntu merkezi” tanımına uyan alanların sayısı toplamda 5'dir. Bunlardan 2'si Ankara'da, 2'si Afyonkarahisar'da, 1'isi de Samsun'dadır. Dağınık buluntu merkezleri toplamın sadece %3'ünü kapsamaktadır^{§§§}. Sayıca az olmasına karşın dağınık buluntu merkezleri, özellikle de “Ankara Grubu” sunduğu birbirinden önemli eserler aracılığı ile Frig arkeolojisi açısından ilgi çekicidir. Kentin belli başlı noktalarından ele geçen başta orthostatlar olmak üzere Frig kültürü ile ilişkilendirilen eserler, stil kritiği ve tarihlendirme açısından son derece önemli bilgiler sunmaktadır. Frig yaşam merkezlerinde görülen bir diğer yerleşim tipi düz yerleşmelerdir (**Grafik 9**). Bu kapsamda ele alabileceğimiz yerleşimlerin sayısı 8'dir. Düz yerleşmelerin önemli bir bölümünün 4 yerleşimle Eskişehir'de, diğer 4 yerleşimin ise Kütahya, Ankara, Amasya ve Tokat'da olduğu görülmektedir. Düz yerleşmeler Frig buluntu merkezlerinin yalnızca %5'ini kapsar^{****}.

4. Yerleşim Tiplerinin Dönemsel Dağılımı

Çoğunluğu yüzey araştırması raporlarına dayanan veriler, Anadolu'da Frig yayılımının dönemsel analizini ortaya çıkarmak açısından yetersiz kalmıştır. Bu durumun başlıca sebebi, araştırma raporlarında “Frig Seramiği” ya da “Frig Gri Seramiği” olarak tanımlanan ve sıklıkla karşılaşılan mal gruplarının tarihlendirmelerine dair eksikliklerdir. Bu doğrultuda çalışma içerisinde değerlendirdiğimiz dağılımın, salt tarihsel aralık sunan çalışmalara dayandığını belirtmek gerekmektedir.

Kazısı gerçekleştirilen ya da gerçekleştirilmekte olan Frig merkezlerinin sayısı daha önce değindiğimiz üzere oldukça azdır. Bu doğrultuda Frig yaşam merkezlerinin kültürel özelliklerinin daha net anlaşılabilmesi açısından bu merkezlerden elde edilen veriler büyük önem taşımaktadır. Özellikle Frig başkenti Gordion'da yürütülen çalışmalar, Frig uygarlığının kayıp halkalarına ışık tutması açısından oldukça büyük önem taşır. Yerleşim tiplerini dönemsel olarak incelemeye önce Frig başkenti Gordion'da değişen kronolojiye kısaca değinmek gerekmektedir. Öyle ki başkentte yaşanan değişim, Anadolu'nun farklı coğrafyalarından elde edilmiş Frig buluntularının tarihlendirilmesi noktasında da büyük önem taşımaktadır. Frig kronolojisi ile ilgili olarak, Gordion kazı ekibi

^{***} Bu yerleşimler doğudan batıya modern merkezlere göre şunlardır; **Tokat**'da Katmerkaya, **Samsun**'da Çeş Tepesi, **Çorum**'da Boğazköy-Hattuşa ve **Eskişehir**'de Ballık Kale, Gökçekısık, Kartaltepe-Karacakaya.

^{§§§} **Samsun**'da Süleyman Mevkii, **Ankara**'da Ulus ve TTK Binası, **Afyonkarahisar**'da Karababa Vadisi, Ahıbbaba Tekkesi dağınık buluntu merkezleri arasındadır.

^{****} Yerleşmeler arasında **Tokat**'ta Deliktaş, **Amasya**'da Bakacaklar Mevkii, **Ankara**'da Hacı Bayram Tepesi, **Kütahya**'da Asarkaya, **Eskişehir**'de İnli, Kes Kaya, Pessinus ve Yazılıkaya-Midas Kenti sayılabilmektedir.

tarafından gerçekleştirilen son çalışmalarda Erken Frig Dönemi'nin iki aşamada değerlendirildiği görülmektedir. Buna göre Erken Frig Dönemi, "Öncü Erken Frig" ve "Erken Frig" olarak iki safhada ele alınmakta, Öncü Erken Frig Dönemi İÖ 950-900, Erken Frig Dönemi ise İÖ 900-800, Orta Frig Dönemi İÖ 800-540, Geç Frig Dönemi ise İÖ 540-330 arasına tarihlendirilmektedir (Rose 2013: 2). Gordion Erken Frig Tahrip Tabakası'nda, Manning ve Kromer tarafından gerçekleştirilen radyokarbon çalışmaları, tahrip tabakasının İÖ 835-820 ya da İÖ 805-795 yılları arasına tarihlenmesi gerekliliğini ortaya koymuştur (Manning-Kromer 2011: 142 vd). Orta Frig Dönemi (YHSS 5) de yine aynı çalışmada İÖ 8. yüzyıl başlarına tarihlendirilmekte (Manning-Kromer 2011: 142-146), bu verilerin Orta Anadolu Demir Çağı kronolojisi açısından bir dayanak noktası olacağı belirtilmektedir (Manning-Kromer 2011: 142).

Gordion sonuçları ışığında yerleşim tipleri dönemsel olarak incelendiğinde Anadolu'da Erken Frig (YHSS^{††††} 6A-B İÖ 950-800), Orta Frig (YHSS 5 İÖ 800-540) ve Geç Frig (YHSS 4, İÖ 540-330) dönemlerinin tümünde geniş bir iskan görülür. Erken Frig Dönemi'ne tarihlenen 46 merkezden 20'sinin höyük, 16'sının kale, 4'ünün yamaç yerleşimi, 1'inin dağınık buluntu yeri, 5'inin ise düz yerleşme tipinde olduğu anlaşılmaktadır. Orta Frig Dönemi'ne dair buluntular saptanan 44 merkez bulunmaktadır. Bunlardan 17'si höyük, 19'u kale, 4'ü yamaç yerleşimi, 1'i dağınık buluntu yeri ve 3'ü düz yerleşmedir. Geç Frig Dönemi'nde ise toplam 47 merkezde Frig kültürüyle ilişkili buluntu yer almaktadır. 47 merkezden 20'si höyük, 18'i kale, 4'ü yamaç yerleşimi, 1'i dağınık buluntu yeri, 4'ü ise düz yerleşmedir. Kale tipi yerleşimlerin Orta Frig Dönemi'nde artış gösterdiği görülmektedir. Bu tip yerleşimlerin tercihen öne çıkması, Gordion Tahrip Tabakası'nı takip eden süreç ve Kimmer istilasının da içinde yer aldığı bir dönemi kapsamaması nedeniyle oldukça anlaşılır bir durum olarak dikkati çekmektedir.

5. Merkezlerin Coğrafi Bölgelere Göre Dağılımı

Frig yaşam merkezlerinin coğrafi bölgelere göre dağılımı incelendiğinde yayılımın İç Anadolu Bölgesi'nde yoğunlaştığı görülmektedir. 164 merkezin 113'ü bu bölgede yer almaktadır. Frig çekirdek bölgesi olarak değerlendirilen Ankara ve yakın çevresi, özellikle Aksaray, Kırşehir ve Çorum yöreleri yoğun Frig buluntusu sunan merkezlere sahiptir. İç Anadolu Bölgesi'ni toplam 36 merkezle Karadeniz Bölgesi izlemektedir. Ege Bölgesi'nde ise toplam 14 merkezde Frig buluntusu ile karşılaşmıştır. Burada sayının azalmasının temel nedeni aslında Dağlık Frigya olarak bir arada değerlendirilen Eskişehir-Kütahya-Afyon yörelerinin günümüz bölgesel dağılımında farklı coğrafyalarda sayılmalarından kaynaklanmaktadır. Bölgenin bir arada, bugün kullandığımız bölgesel ayrımlar olmaksızın değerlendirilmesi sonucunda Dağlık Frigya yerleşimlerinin sayısının 64 olacağını belirtmek isteriz. Böyle bir yöntem kullanıldığında İç Anadolu'da sayılan Eskişehir yöresinin 49 merkezi toplamdan düşüldüğünde bölgede yer alan ve Frig buluntusu

---

^{††††} *Yassıhöyük Stratigraphic Sequence*. Tarih aralıkları son kronolojik bulgulara dayanarak Gordion kazı ekibinin paylaştığı veriler aracılığı ile sunulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Voigt, 2005: 22-36.

Yerleşim Tipleri Işığında Anadolu'da Frig Kültür Varlığı / Emre Erdan

sunan merkezlerinin sayısı 61'de kalmaktadır. Bu durumda Frig yaşam varlığının İç Anadolu Bölgesi kadar, Dağlık Frigya'da da yoğunlaştığı görülmektedir.

İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan Frig yaşam merkezlerinden elde edilen buluntular incelendiğinde Frig gri seramiğiyle daha çok karşılaşılmaktadır. Toplam 30 merkezde sadece gri seramik ele geçmiştir. Buluntuların dönemlerine göre ayrıldığı yayınlardan edindiğimiz bilgilere göre İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan Frig yaşam merkezlerinin 21'inde Erken Frig, Orta Frig ve Geç Frig malzemeleri bir arada ele geçmiştir. 5 merkezde yalnızca Erken Frig, 3 merkezde sadece Orta Frig, 4 merkezde Geç Frig, 1 merkezde Erken Frig ve Orta Frig, 3 merkezde hem Orta Frig, hem de Geç Frig, 1 merkezde ise Erken Frig ve Geç Frig dönemlerine tarihlenen buluntular bir arada ele geçmiştir. 21 merkezde her üç Frig evresine dair buluntularla karşılaşmış olması, kültürün bu bölgede devamlılığına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bunun yanı sıra diğer evrelerde de Erken-Orta ya da Orta-Geç Frig gibi birbirini takip eden dönemlere dair buluntuların saptanması, aynı şekilde devamlılığın izlerini sunması açısından dikkat çekicidir. 29 merkezde saptanan Geç Frig buluntuları bize, Frig krali otonomisinin kaybolduğu bir dönemde bölgesel kültürde radikal değişikliklerin oluşmadığını göstermesi açısından önemlidir.

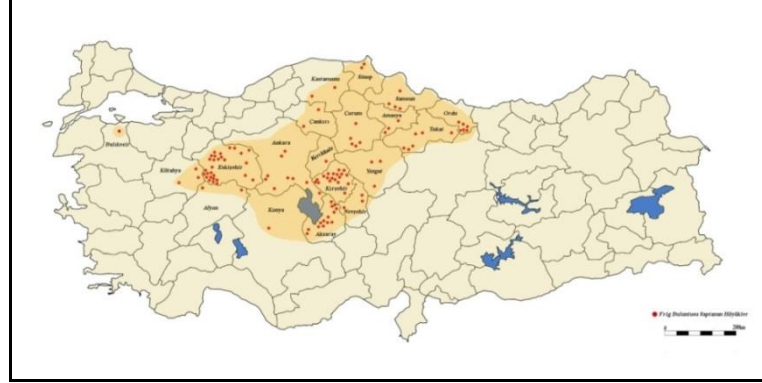
Frig yaşam varlığının yoğun olarak gözlemlendiği Karadeniz Bölgesi'nde toplam 36 merkez bulunmaktadır. Bu bölgede yer alan yerleşimlerde gerçekleştirilen çalışmalar İç Anadolu Bölgesi Frig yaşam merkezlerinden farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. İki bölge arasındaki temel değişkenlik, gri seramiğin ele geçtiği merkez sayısında görülmektedir. Burada gri seramiğin tekil olarak bulunduğu merkez sayısı sadece 3'dür^{****}. Buluntuların dönemlere göre ayrıldığı yayınlara göre 2 merkezde Erken Frig, 3 merkezde Geç Frig, 1 merkezde Erken Frig ve Orta Frig, 4 merkezde ise Erken, Orta ve Geç Frig dönemlerine tarihlenen buluntular bir arada ele geçmiştir. 1 merkezde ise buluntular Geç Demir Çağı olarak tarihlenmiştir.

Batı Frigya olarak değerlendirdiğimiz Ege Bölgesi'nde yer alan Frig yaşam merkezlerinin sayısı yukarıda değindiğimiz üzere 14'dür. Bu merkezlerden 1'inde tek renkli Frig seramiği ele geçmiştir. Diğer 13 merkezle ilgili yayınlarda tarihsel bilgiler bulunmamaktadır. Buna karşın 11 merkezin Erken, Orta ve Geç olmak üzere her üç Frig evresinde de kesintisiz iskân edildiği görülmektedir.

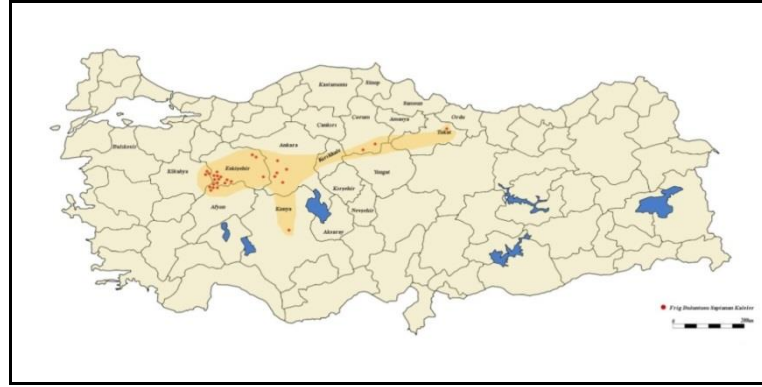

**** Karadeniz Bölgesi'nde gerçekleştirilen araştırmaların önemli bir kısmında Frig buluntularının tanımlanması yapılmamıştır. Bu bölgede Frig Gri Seramiği'nin sayıca az olması bu sebepten aranmalıdır.

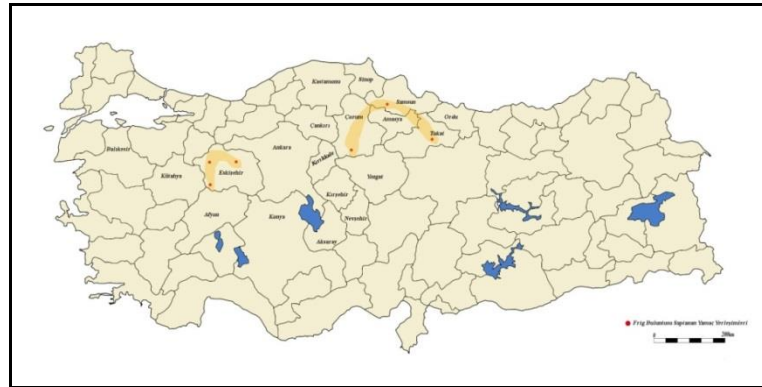
Yerleşim Tipleri Işığında Anadolu'da Frig Kültür Varlığı / Emre Erdan

Harita 1. Anadolu'da Frig Buluntusu Saptanan Höyüklerin Dağılımı.

Harita 2. Anadolu'da Frig Buluntusu Saptanan Kalelerin Dağılımı.

Harita 3. Anadolu'da Frig Buluntusu Saptanan Yamaç Yerleşimlerinin Dağılımı.

Yerleşim Tipleri Işığında Anadolu'da Frig Kültür Varlığı / Emre Erdan

Harita 4. Anadolu'da Frig Buluntusu Saptanan Dağlık Buluntu Merkezlerinin Dağılımı.

Harita 5. Anadolu'da Frig Buluntusu Saptanan Düz Yerleşmelerin Dağılımı.

6. Genel Değerlendirme

Frig yaşam merkezi olarak ele aldığımız yerleşimler, Friglerin yayılım alanının daha net anlaşılması açısından bizlere oldukça verimli bilgiler sunmuştur. Bilimsel inceleme, araştırma ve buluntular Friglerin Anadolu'ya giriş yapmalarının ardından bir süre Troia ve çevresinde yaşadıklarını, daha sonra buradan Anadolu'nun iç kısımlarına doğru göç ettiklerini düşündürmektedir. Buna karşın Frig kültürünün tamamını bir araya getiren öğeler bütünü bir arada değerlendirildiğinde uygarlığın sonradan Anadolu'ya gelerek burada yeni bir kültür oluşturduğunu değil, aksine Anadolu'nun çağdaş ve öncül kültürlerinden izler taşıdığını göstermektedir. İÖ 1200 göçleri ardından Anadolu'nun yaklaşık 300 yıllık karanlık döneme girdiği şeklinde teoriler bugün için artık kabul edilemez durumdadır. Frig başkenti Gordion'da yürütülen çalışmalar uygarlığın daha İÖ 10. yy sonlarından itibaren köklü Anadolu kültürlerinin etkisiyle biçimlenerek geliştiğini ve yüksek seviyeli bir kültür oluşturduğunu göstermesi açısından son derece önemlidir.

Yerleşim Tipleri Işığında Anadolu'da Frig Kültür Varlığı / Emre Erdan

Arkeolojik kazı çalışmaları sayesinde bilinen birkaç önemli merkez bugüne değin Frig kültürü ile ilgili yapılan çalışmalarda kültürün yayılım alanının hesaplanmasında pusula olarak kullanılmıştır. Çalışmamız kapsamında değerlendirdiğimiz veriler Friglerin geniş bir coğrafyada etkin kültürel varlığına işaret etmektedir. Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Ordu'dan, Ege Bölgesi'nde Kütahya'ya kadar geniş bir coğrafyada Frig kökenli buluntular ile karşılaşmış olması kültürel ve ticari yayılımın ulaştığı noktayı göstermesi açısından önemlidir. Bunun yanı sıra Friglerin salt Anadolu'nun iç ve doğu bölgeleri ile değil, batısıyla da olan köklü etkileşimi, uygarlığın Demir Çağı içerisindeki önemini bizlere yansıtmaktadır (Erdan, 2015).

Yaşam merkezleri bir arada değerlendirildiğinde Friglerin, Demir Çağı'nın hemen tüm evrelerinde, özellikle de Kimmer istilası öncesinde etkin bir kültürel güç olageldikleri net olarak görülebilmektedir. Yerleşim tipi olarak çoğunlukla höyük tipi alanları tercih eden Friglerin bu yerleşim modeline dair tercihleri zamansal ve bölgesel farklılıklar da gösterebilmektedir. Özellikle İÖ 9. yy sonlarına tarihlenen Gordion Tahrip Tabakası sonrasını kapsayan ve sonraları Kimmer istilasına da sahne olan Orta Frig Dönemi'nde Batı Anadolu'ya doğru gidildikçe kale ve yamaç yerleşimi gibi yerleşim tiplerinin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Kalelerin Orta Frig Dönemi'nde ön plana çıkmış olmasının başlıca iki temel sebebi olmalıdır. Bunlardan ilki Tahrip Tabakası'na neden olan olaylar, ikincisi ise İÖ 7. yy'ın hemen başlarında gerçekleştiğine inanılan Kimmer istilasıdır. Bunların yanı sıra Friglerin baş tanrıçası olan Kybele'nin koruyucu yönü, toplumun bir kesimini kutsal saydıkları topraklara, yani Dağlık Frigya Bölgesi'ne çekmiş olmalıdır. Yörede yer alan ve sayıları Orta ve Geç Frig dönemlerinde artan kale tipi yerleşim alanları bu düşünceyi destekler niteliktedir.

Başta başkent Gordion olmak üzere Frig yaşam merkezlerinde yürütülen çalışmalar, ilerleyen yıllarda uygarlığın kayıp halkalarına, başta kültürel ve siyasal yapılaşması olmak üzere yeni katkılar sunacaktır. Friglerin farklı coğrafi bölgelerde, iklim, doğa ve sosyo-politik koşulları da göz önüne alarak farklı yerleşim tiplerini yaşam alanı olarak seçtikleri görülmektedir. Çekirdek bölgenin doğu ve kuzeyinde görülen yoğunluk verilerinin dışında yine dikkat çekici başka sonuçlar da bulunmaktadır. Frig çalışmalarında bugüne değin fazla değinilmeyen bir konu olagelen yerleşim tiplerinin gösterdiği bölgesel farklılıklar, özellikle Batı Anadolu açısından bazı öneriler sunmamıza imkan vermektedir. Bu noktada, bir kısmı Batı Anadolu'ya dahil olan Dağlık Frigya yöresinde karşılaşılan yerleşim tipi tercihleri oldukça önemlidir. Burada Frig buluntusu saptanan merkezlerin önemli bir kısmının kale tipi yerleşimlerden oluşuyor olması, bize göre gelecekte yürütülecek olası Frig çalışmaları için yön gösterici durumdadır. Özellikle Frig kültürüne dair izler barındıran kuzey ve kuzeydoğu Manisa, orta ve doğu Balıkesir gibi İç Batı Anadolu merkezlerinde gerçekleştirilecek araştırmaların, yüksek kesimlerde Frig benzeri yapılaşmalar ve kültüründen izler sunan kale kentler ortaya sunması, şaşırtıcı olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- AKURGAL, E. (1955) *Phrygische Kunst*, Ankara.
- AKURGAL, E. (2000) *Ege, Batı Uygarlığının Doğduğu Yer: Doğu Hellen Kültür Tarihi*, İzmir.
- ATALAY, İ; Mortan, K. (1995). *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İstanbul.
- BAKIR, T. (2004) “Daskyleion’da Frigler”, *Anadolu’da Doğdu. Festschrift für Fahri Işık zum 60. Geburtstag*, İstanbul, 55- 67.
- BARNETT, R. D. (1975). “Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age”, *The Cambridge Ancient History*, II/2, 417-447.
- BECKS, R; Thum, D. (2001) .“Şehrin Demir Çağı Başlarında Yıkılması, Arkeolojik Açıdan Sonun İrdelenmesi”, *Troia Düş ve Gerçek*, İstanbul, 419-424.
- BOLARİS, M.E. (2010). *Midas and the Mushki*, Chicago.
- DEVRIES, K. (1980). “Greeks and Phrygians in the Early Iron Ages”, *From Athens to Gordion, the papers of the Memorial Symposium for R.S. Young*, Ed: K. DeVries, Philadelphia, 33-50.
- EBELİNG, E. Meissner, B. (1993). *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie*. Band 8:Meek-Mythologie, 1993.
- ERDAN, E. (2015). *Demir Çağ ve Sonrası Batı Anadolu’da Frig Kültür Etkileri*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aydın.
- GÜRSAN S., A. (2005). “Ethnographic Lessons for Past Agro-Pastoral Systems in the Sakarya-Porsuk Valleys” *The Archaeology of Midas and Phrygians: Recent Work at Gordion*, Philadelphia, 172-191.
- HASPELS, C.H.E. (1971). *Highlands of Phrygia: Sites and Monuments*, Princeton.
- HENRY, R. (2003) *Synchronized Chronology: Rethinking Middle East Antiquity: a Simple Correction to Egyptian Chronology Resolves the Major Problems in Biblical and Greek Archaeology*, Algora.
- HÜRYILMAZ, H. (1990) *Troia VIIb2 Tabakalarında Ele Geçen Buckelkeramik ve Güneydoğu Avrupa ile Olan İlişkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İZBIRAK, R. (1984). *Türkiye*, İstanbul.
- KÖRTE, G; Körte, A. (1904). *Gordion Ergebnisse der Ausgrabung im Jahre 1900 Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts*, Berlin.
- KURT, M. (2010). “II. Sargon Devri Kaynakları Işığında Güney Anadolu ve Toros Dağları Bölgesi”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 69-88.

- LÁSZLÓ, A. (2012). "Troy and the Lower Danube Region at the End of the Bronze Age" *Archaeology and Heinrich Schliemann: A Century After His Death, Assesments and Prospects Myth-History-Science*, Eds: G. S. Korres, N. Karadimas, G. Flouda, Athens.
- LEİCK, G. (1999). *Who's Who in the Ancient Near East*, London.
- MANNİNG, S.W; Kromer, B. (2011). "Radiocarbon Dating Iron Age Gordion and the Early Phrygian Destruction Particular", *The New Chronology of Iron Age Gordion: Gordion Special Studies VI*, Eds: C. B. Rose, G. Darbyshire, Philadelphia, 123-155.
- MELLİNK, M. J. (1965). "Mita, Mushki and Phrygians", *Anadolu Araştırmaları 2*, 317-325.
- MUSCARELLA, O. W. (1998). "Relations Between Phrygia and Assyria in the 8th. Century B.C." *XXXIV. Uluslararası Assiriyoloji Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara.
- ÖZKAYA, V. (1995). *İÖ. Erken Birinci Binde Frig Boyalı Seramiği*, Erzurum.
- POLAT, Y. (2002). *Daskyleion'da M.Ö. 8.-5. Yüzyıllar Arası Gri Seramik*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- RAMSAY, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. M. Pektaş, İstanbul.
- ROSE, C. B. (2013). "Introduction: The Archaeology of Phrygian Gordion", *The Archaeology of Phrygian Gordion, Royal City of Midas: Gordion Special Studies VII*, Pennsylvania, 1-21.
- RUGE, W. (1941). "Phrygia (Topographie)", *RE XX/1*, 781-868.
- SAGONA, A.G; Zimansky, P.E. (2009). *Ancient Turkey*, London.
- SCHACHNER, A. (2012). "Orta Anadolu'da Coğrafya ve Ekonomi: Hititlerin Bıçak Sırtındaki İmparatorluğu", *Colloquium Anatolicum 11*, 25-54.
- SEVİN, V. (2003) *Eski Anadolu ve Trakya-Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, İstanbul.
- SUMMERS, G. D. (2014). "East of the Halys: thoughts on settlement patterns and historical geography in the late 2nd millennium and first half of the first millennium B.C.", *L'Anatolie des peuples, des cités et des cultures (IIe millénaire av. J.-C.-ve siècle ap. J.-C.)* eds: H. Bru, G. Labarre, Besançon, 41-51.
- TÜFEKÇİ S., T. (1999). *Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları*, Eskişehir.

Yerleşim Tipleri Işığında Anadolu’da Frig Kültür Varlığı / Emre Erdan

- TÜFEKÇİ S., T. (2007a). “Batı Frigya’da Frig Yerleşimleri ve Kaya Anıtlarının Araştırılması”, *Friglerin Gizemli Uygarlığı-The Mysterious Civilization of the Phrygians*, İstanbul, 77-93.
- TÜFEKÇİ S., T. (2007b). “Frigler ve Frig Uygarlığı”, *Friglerin Gizemli Uygarlığı-The Mysterious Civilization of the Phrygians*, İstanbul, 9-15.
- USLU, S. (1970). “İç Anadolu’nun Ormansızlık Problemi”, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 1, İstanbul, 118-127.
- VOİGT, M. M. (2005). “Old problems and new solutions: recent excavations at Gordion.” *The Archaeology of Midas and Phrygians: Recent Work at Gordion*, Philadelphia, 22-35.
- VOİGT, M. M. (2007). “Gordion Kazıları”, *Friglerin Gizemli Uygarlığı – The Mysterious Civilization of the Phrygians*, İstanbul, 65-77.
- WINCKLER, H. (1901) *Altorientalische Forschungen*, Leipzig.
- WITKE, A. M. (2006). “Phrygia Kayaların Efendileri”, *Arkeoatlas*, Sayı: 5, 8-35.
- YAKAR, J. (2007). *Anadolu’nun Etnoarkeolojisi: Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Çev: S. H. Riegel, İstanbul.
- YOUNG R. S. (1975). *Gordion: A Guide to the Excavation and Museum*, Ankara.
- YOUNG R. S. (1981). *Gordion Excavations Reports, Vol. I: Three Great Early Tumuli, The Gordion Excavations Final Reports, Vol. 1*, Philadelphia.